

Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio knygos „Kelionė į Jeruzalę“ restauravimas

Dalia Udrienė

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

Informacijos išteklių departamento

Dokumentų konservavimo ir restauravimo skyriaus restauratorė

Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio knyga „Kelionė į Jeruzalę“ yra turbūt įdomiausias Lietuvos didiko kelionės aprašymas. Ji pirmą kartą išleista daugiau nei prieš 400 metų, tačiau paprasta kalba parašytas kūrinys užburia, o patirti nuotykiškai skaitytoją įtraukia nuo pirmo sakinio. Kelionės aprašymas atspindi XVI a. pabaigos žmogaus požiūrį į pasaulį, tikėjimo svarbą, pateikia duomenų apie įvairias tautas, miestus, architektūros paminklus ir gamtos įvairovę.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis gimė 1549 m. rugpjūčio 2 d. Cmeluve (Ćmielów, Lenkija) Mikalojaus Radvilos Juodojo ir Elžbietos Šidloveckos šeimoje. Jo tėvas buvo vienas įtakingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikų, kartu ir aktyvus Reformacijos šalininkas, daug dėmesio skyręs savo vaikų išsilavinimui. Būdamas vos 14 metų, Mikalojus Kristupas Radvila išvyko studijuoti į Strasbūrą. Vėliau studijas tęsė Tiubingene. 1565 m. po tėvo mirties sugrįžo į Lietuvą. Netrukus vėl išvyko į Vakarų Europą, lankėsi Augsburgėje, įvairiuose Prancūzijos miestuose, Romoje, ten susitiko su popiežiumi Pijumi V ir 1566 m. gruodžio 7 d. perėjo į katalikybę. Nuo to momento jis tapo aktyviu katalikybės propaguotoju ir rėmėju. Mikalojus Kristupas Radvila dalyvavo šalies politiniame gyvenime, 1569–1579 m. buvo didžiojo kunigaikščio dvaro maršalka, 1579–1586 m. – didysis maršalka, 1586–1590 m. – Trakų kaštelionas, 1590–1604 m. – Trakų vaivada, nuo 1604 m. – Vilniaus vaivada. 1573–1574 m. kartu su Lenkijos ir Lietuvos didikų delegacija Mikalojus Kristupas lankėsi Prancūzijoje, ten susitiko su būsimuoju Lenkijos ir Lietuvos valdovu Henriku Valua (1573–1575), lydėjo jį į Krokuvą. Stepono Batoro (1576–1586) valdymo laikais dalyvavo keliuose karo žygiuose. Kelionės užėmė svarbią vietą Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio gyvenime. Be studijų užsienyje ir kelionių diplomatiniais tikslais, jis kelis kartus vyko į Vokietijos ir Italijos gydyklas. Tačiau pati svarbiausia Mikalojaus Kristupo kelionė buvo į Artimuosius Rytus. Vykti jis nutarė dar 1575 m., kai susirgęs prisiekė, kad jei pasveiks, aplankys Šventąją Žemę. 1580 m. Mikalojus

Kristupas nuvyko į Veneciją, ten laukė palankios progos vykti toliau, tačiau, sužinojęs, kad Artimuosiuose Rytuose siaučia ligos, 1581 m. pavasarį išvyko atgal į Nesvyžius. Antrą kartą į kelionę iš Nesvyžiaus Mikalojus Kristupas išsiruošė 1582 m. rugsėjo 16 d., gruodžio 8 d. atkeliavo į Veneciją, ten praleido visą žiemą, laukdamas tinkamų sąlygų keliauti jūra. 1583 m. balandžio 17 d. vilkėdamas piligrimo drabužiais priėmė Komuniją ir galiausiai išplaukė iš uosto. Kartu su Mikalojumi Kristupu Radvila keliavo šie asmenys: imperatoriaus diplomatas Abraomas Dona (Abraham von Dohna), Prūsijos bajoras Jurgis Klosas (Jerzy Kłos), būsimasis Gdanskio kaštelionas Mykolas Konarskis (Michał Konarski), būsimasis Kauno maršalka Andrius Skorulskis, būsimasis Osecko seniūnas Petras Bylina (Piotr Bylina), gydytojas Jonas Šolcas (Hanus Szolc), virėjas Jeremijus Germekas (Jeremiasz Giermek) ir jėzuitas Leonardas Pacifikas (Leonard Pacificus). Mikalojus Kristupas kartu su savo palydovais keliavo per Kretą, Kiprą, Tripolį, Damaską ir kitus miestus, birželio 25 d. pasiekė Jeruzalę. Joje praleido apie dvi savaites. Ten lankė vietas, susijusias su Jėzumi ir Švč. Dievo Motina, – Kristaus Kapo baziliką, Kalvarijos kalną, Alyvų kalną ir kt. Birželio 29 d. Mikalojui Kristupui Radvilai ir jo bendražygiams pranciškonai suteikė Kristaus Kapo riterių titulų. Savo ruožtu Mikalojus Kristupas pranciškonams padovanojo taurę su patena ir skyrė pinigų vienuolyno išlaikymui. Vėliau Mikalojus Kristupas nuvyko į Egiptą, ten aplankė Kairą, Memfį, Gizą ir kitas vietas. Įkopė į piramidę, aprašė sfinksą, o Aleksandrijoje net išgijo dvi mumijas. Jas ketino parsivežti, tačiau vėliau kilus audrai ir baiminantis nelaimės mumijas išmetė iš laivo. Per Kretą kelionės dalyviai atvyko į Italiją, tuomet keliavo sausuma po įvairias Italijos vietas, aplankė Bonos Sforcos kapą Baryje, tačiau neišvengė nesėkmių – išvykę iš Peskaros, buvo apiplėšti. Kelionė namo užtruko dėl finansų trūkumo ir pastangų pasiskolinti pinigų. Galiausiai 1585 m. gegužės 29 d. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis atvyko į Lenkiją. Norėdamas padėkoti Dievui už sėkmingą kelionę, jis apsilankė Jasna Goros vienuolyne ir padovanojo piligriminėje kelionėje naudotą rožinį, pagamintą iš kalnų krištolo, bei medinę lazda.

Piligriminės kelionės į Šventąją Žemę XVI a. antroje pusėje jau buvo gana dažnas reiškinys. Tokiai kelionei reikėjo daug lėšų, ji buvo pavojinga, tačiau daug Europos didikų lankė šventąsias vietas, o šių kelionių aprašymai buvo labai populiarūs. Savo atsiminimus apie kelionę į Jeruzalę Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis rašė lenkų kalba. Spėjama, kad rankraštis galėjo būti parašytas iki 1599 metų. Tekstą į lotynų kalbą išvertė, parengė spaudai ir, kaip manoma, kūriniui suteikė literatūrinę laiškų formą Varmijos kanauninkas Tomas Treteris (Tomasz Treter). Pirmą

kartą knyga išleista Braunsberge 1601 metais. Jos titulinis lapas puoštas vario raižiniu, kuriame matomos architektūrinės formos ir kartušas su Jeruzalės kryžiumi. Knygoje taip pat yra vario raižinys, vaizduojantis Mikalojų Kristupą Radvilą Našlaitėlį, ir Kristaus Kapo bazilikos planas. Knyga sulaukė didelio populiarumo – 1614 m. Antverpene pasirodė antras jos lotyniškas leidimas, 1607 ir 1628 m. Krokuvoje – lenkiški, 1603 ir 1609 m. knyga išleista vokiečių kalba. XVIII a. kelis kartus perleista lenkų ir lotynų kalbomis, išversta į rusų kalbą. Savo patrauklumo kelionės aprašymas neprarado iki šiol.

Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio dvaro graveris Tomašas Makovskis (Tomasz Makowski) – vienas žymiausių XVII a. pradžios LDK dailininkų.

T. Makovskio darbai knygoje „Hierosolymitana peregrinatio“ – antraštinio lapo kompozicija, M. K. Radvilos Našlaitėlio portretas, Jeruzalės Šv. Kapo bazilikos planas.

Ši unikali knyga saugoma Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje. Į Dokumentų konservavimo ir restauravimo skyrių ji pateko 2019 m. Saugotojas pageidavo, kad knyga būtų išvalyta ir restauruota. Bet svarbiausia užduotis buvo – išimti kietviršiuose esančią iliustraciją ir ją restauruoti.

Pirmiausia buvo ištyrinėta knygos laikmena. Knyga įrišta į gelsvos spalvos pergamentą. Kietviršiams panaudoti popieriaus lapai su spausdintu tekstu. Galima manyti, kad tam buvo panaudoti kitos knygos lapai. Pagal metus, matomus kietviršių tekste, galima teigti, kad knyga įrišta gerokai vėliau. Ši knyga išskirtinė tuo, kad užlankams panaudota medžio raižinio iliustracija, spalvinta įvairių spalvų dažais. Neatskyrus iliustracijos nuo kietviršių, matomi tik nedideli vaizdo fragmentai. Kaip jau minėjau, saugotojus šis medžio raižinys ypač domino. Knyga spausdinta ant gelsvo skudurų popieriaus juodais spaudos dažais. Visuose knygos lapuose matomos ryškios rudos patakos. Knyga buvo remontuota. Lapuose buvę įplyšimai ir praradimai sutvirtinti priklijuotomis skudurų popieriaus juostelėmis. Lapų kraštuose nemažai negilių įplyšimų. Lapų kampai nudilę, užsilankstę.

Prieš restauravimą buvo atlikti tyrimai, kurių rezultatai labai svarbūs, pasirenkant restauravimo metodiką.

Tyrimai parodė, kad knygos popierius įklijintas gyvulinės kilmės klijais (želatina). Stiklo elektrodu išmatuotas knygų popieriaus pH. Prieš restauravimą popieriaus rūgštingumo rodiklis svyravo nuo 6,4 iki 7,0.

Knygos restauravimo programa buvo sudaryta atsižvelgiant į laikmeną, pažeidimus ir tyrimus, atliktus prieš restauravimą.

Pirmiausia knyga buvo valoma sausuoju valymo būdu.

1. Kalbant apie sausąjį valymą, reikia paminėti, kad knygos lapai išvalyti traukos spintoje švelniais šepetėliais. Skalpeliu pašalinti musių ekskrementai, rūdžių grūdėliai. Purvas valytas įvairaus minkštumo trintukais, kempinėle su trintuko trupiniais.

2. Po sausojo valymo pirmiausia buvo nuspręsta nuo kietviršių atskirti iliustraciją, nes saugotojai norėjo kuo greičiau pamatyti atidengtą vaizdą ir šią iliustraciją identifikuoti. Iliustracijai atskirti panaudotas 3 % Tyloze MH 1000 kompresas. Tokiu būdu priklijuoti iliustracijos fragmentai drėkinti 15 min. Klįjai išbrinko ir užlankai, atsargiai keliant skalpeliu, atskirti nuo viršutinių ir apatinių kietviršių. Kol popierius dar buvo įdrėkęs nuo atskirtųjų fragmentų skalpeliu nubraukti klįjai. Atskyrus iliustracijos fragmentus, buvo atrasti visai neblogai išlikę du medžio raižinio fragmentai, kuriuos sujungus susidėjo įspūdingas vientisas piešinys. Dar nerestauruotą, atidengtą medžio raižinį nusifotografavo Retų knygų ir rankraščių skyriaus darbuotoja Milda Knizikevičiūtė. Jos tikslas – identifikuoti šį kūrinį, nes yra įtarimų, kad tai gali būti kurio nors inkunabulo dalis. Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus interneto puslapyje lapkričio mėnesį buvo įkelta žinutė „Misija. Kodinis pavadinimas „M.T“, kurioje prašoma padėti sužinoti, kas ir kokia proga sukūrė šį paveikslėlį.

3. Kadangi visuose knygos lapuose rudos patakos labai ryškios, nusprendžiau lapus išplauti. Kaip žinote, lapų plovimas neardomose knygoje yra gana komplikuotas. Labai svarbu kontroliuoti lapų įdrėkimą, taip pat svarbu pasirinkti tinkamą lapų presavimą po plovimo. Filtravimo popierius, supjaustytas reikiamo dydžio lapeliais, sudrėkintas kreidos vandeniui. Šie lapeliai įkloti tarp knygos lapų. Kiti knygos lapai nuo plaunamųjų atskirti melinekso lakštais. Plaunamieji lapai paslegiami lentele ir svoriu. Po maždaug 15 min. filtravimo popierius, į kurį įsigėrė purvas, pakeistas švari. Taip drėgnas filtravimo popierius keistas 4 kartus. Kai kuriuose lapuose patakų ribos buvo labai ryškios, todėl tokio plovimo nepakako. Kol dar lapai buvo drėgni po pirminio plovimo, teptuku, sudrėkintu karštame kreidos vandenyje, sudrėkintos patakų ribos. Po lapu padėtas sausas filtravimo popierius, iš viršaus drėgmė sugerta taip pat sausu filtravimo popieriumi. Plaunant tokiu būdu, kai drėgnas visas lapų plotas, nesusiformuoja patakos.

Po plovimo drėgni lapai džiovinti ne presuojant, o nuolat keičiant tarp lapų įklotus sausus filtravimo lapus. Pabandžius presuoti drėgnus lapus, buvo pastebėta, kad kai kuriose vietose susiformuoja nepageidaujamos raukšlės. Lapai lengvai presuoti po plovimo išdžiūvus visiems bloko lapams, demineralizuotu vandeniu lengvai supurškus maždaug 15 lapų visame bloke. Knyga paslėgta lentele ir svoriu. Taip išsilygino plovimo metu atsiradę lapų nelygumai. Plovimo metu, įdrėkus lapų popieriui, nuimtos ir ankstesnio taisymo užklijos. Klėjai išbrinko, ir priklijuotos popieriaus juostelės nesunkiai buvo pašalintos. Skalpelio nubrauktas ir klijų sluoksnis.

Trūkstamiems fragmentams atkurti naudotas popierius, pagamintas liejimo mašinoje iš pušų ir medvilnės celiuliozės plaušų. Pagamintas įvairių atspalvių atkuriamasis popierius, kadangi ir knygos lapų spalva buvo nevienoda. Naudotas ir akvarele dažytas japoniškasis restauravimo popierius „Arakaji“. Įplyšimai knygos lapuose sutvirtinti japoniškuoju popieriumi „Kizuki Kozu“. Klėjavimui naudotas 10 proc. kviečių krakmolo kleisteris. Atkurtasis lapo fragmentas presuotas tarp polipropileno lakštų, paslėgus smėlio pagalvėle. Klėjams išdžiūvus, skalpelio apdailinta sujungimo siūlė, peiliuku nupjauti užkraščiai.

Tokį restauravimo kelią nuėjo ši unikali knyga.

Bibliografinis leidinio aprašas:

„Hierosolymitana peregrinatio / illustrissimi domini Nicolai Christophori Radzivili, Ducis in Olika & Nyeswiesz, Comitis in Szydlowiec & Myr. &.“ („Mikalojaus Kristupo Radvilos, Šviesiausiojo pono, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščio, Šydlovecio ir Myriaus grafo ir t. t., Kelionė į Jeruzalę“)

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616)

Braunsbergas, 1601 m.

Popierius, oda

Matmenys: 28,5 x 20,4 x 4 cm